

ЗАХОДИ ЩОДО ЗБЕРЕЖЕННЯ ОРНІТОФАУНИ ВОДНО – БОЛОТНИХ КОМПЛЕКСІВ СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ

*Матвійчук О.А., **Пірхал А.Б.

*Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

**Вінницька обласна санітарно-епідеміологічна станція

Зростання антропогенного тиску на природні екосистеми упродовж останнього століття спричинило відчутні зміни кількісних і якісних характеристик їх фауни. Інтенсивний розвиток сільськогосподарського виробництва, часто економічно і екологічно невиправдана політика природокористування спричинили деградацію, а подекуди і повну загибель низки природних комплексів та видів біоти, що їх населяє. Значною мірою це стосується й водно-болотних орнітоценозів Східного Поділля.

Безумовно, найдієвішими заходами, що знижують антропогенний тиск на водно-болотні комплекси, є заповідання територій, які підтримують життєдіяльність вразливих популяцій птахів. На жаль, загальна площа заповідних об'єктів Східного Поділля, яке територіально збігається з межами Вінницької області, становить лише 0,9% від загальної площі області, у той час як в середньому по країні цей показник сягає 4,07%. Саме тому існує нагальна потреба у розширенні мережі об'єктів природо-заповідного фонду шляхом створення нових заповідних територій, здійснення у їх межах моніторингових робіт, а при потребі й різноманітних біотехнічних заходів.

З огляду на вищезазначене, у 2005 – 2007 роках нами були виконані роботи з вивчення орнітофауни заплавної ділянки р. Постолова в околицях с. Іванів Калинівського району Вінницької області, де виявлені основні загрози для птахів, які населяють заплаву. За матеріалами дослідження готується наукове обґрунтування створення орнітологічного заказника місцевого значення.

Даний біотоп є ділянкою русла р. Постолова, лівої притоки Південного Бугу. На мілководдях лівого берегу сформовані щільні очеретяно-рогозові угруповання, які переходять безпосередньо у вологі луки. Лучні ділянки різнотрав'я простягаються до узлісся великого лісового масиву. Масиви очерету є місцем гніздування полівидової колонії чапель, а саме таких їх видів як *Ardea cinerea* L., *Ardea purpurea* L. та *Egretta alba* (L.). Останні два види є регіонально рідкісними і без сумніву потребують охорони.

Основу орнітонаселення заплави упродовж більшої частини року складали водно-болотні та навколводні види. Під час весняної, і в меншій мірі осінньої міграції, ми спостерігали такі види птахів, які не помічені на гніздуванні в даній місцевості. Перш за все це *Anser anser* (L.), *Phylomachus pugnax* (L.), *Larus ridibundus* L. і *L. cachinnans* (Pall.), а також

Chlidonias leucopterus (Temm.) і *Sterna hirundo* L.. Останні два види, разом з *Chlidonias niger* (L.) та *S. hybrida* (Pall.), наприкінці травня упродовж кількох днів спостерігались нами на запрудах південно-західної ділянки заплави. Припускаємо, що водно-болотні стації даної території використовуються також іншими аквафільними птахами під час сезонних міграцій.

Дана територія відзначається значним трофічним потенціалом для видів, основу раціону яких становлять гідробіонти. Про це свідчать регулярні залети *Phalacrocorax carbo* (L.), *Ciconia ciconia* (L.), згаданих вище мартинів і крячків у репродуктивний і пострепродуктивний сезони.

Поєднання рогозово-тростинних угруповань, напівзатоплених острівців і заболочених мілководь з групами чагарників та відкритих ділянок води сприяють гніздуванню низки лімнофільних птахів, серед яких є й регіонально рідкісні види. На заломках очерету гніздяться *Ardea cinerea* L., *Ardea purpurea* L., *Egretta alba* (L.), *Botaurus stellaris* (L.), *Circus aeruginosus* (L.), на купинах у протоках – *Podiceps cristatus* (L.), *Cygnus olor* (Gm.), *Anas platyrhynchos* L., *Anas querquedula* L., *Fulica atra* L. і *Gallinula chloropus* (L.). Прибережні заболочені ділянки водойми займають *Gallinago gallinago* (L.) і *Limosa limosa* (L.). Надводні частини рдесника і елодеї у прибережній смузі ставів використовують для побудови гнізд *Chlidonias niger* (L.) і *S. hybrida* (Pall.). Також нами виявлене гніздування таких навколоводних птахів як *Remiz pendulinus* (L.), *Locustella luscinioides* (Savi), *Acrocephalus schoenobaenus* (L.), *A. arundinaceus* (L.), *Motacilla citreola* Pall. та *Emberiza schoeniclus* (L.).

Чималу частку населення птахів становлять дреофільні види, регулярні трофічні інвазії яких здійснюються з прилеглого лісового масиву. До них можна віднести *Accipiter gentilis* (L.), *Columba palumbus* L., *Strix aluco* L., *Upupa epops* L., *Dendrocopos major* (L.), *Garrulus glandarius* (L.), *Corvus corax* L., *Phylloscopus collybita* (Vieill.), *Ph. sibilatrix* (Bechst.), *Ficedula albicollis* (Temm.), *Erithacus rubecula* (L.), *Turdus pilaris* L., *T. merula* L., *T. philomelos* C.L. Brehm, *Parus palustris* L., *P. caeruleus* L., *P. major* L., *Sitta europaea* L., *Sturnus vulgaris* L. та *Coccothraustes coccothraustes* (L.).

Спостерігались птахи, репродуктивний цикл яких однаково тісно пов'язаний з водно-болотним і лісовим комплексами, а відтак їх гніздування можливе лише на межі цих двох стацій. Таким видом є *Milvus migrans* (Bodd.), гніздування якого виявлене і підтверджене нами у межах заплави Постолової.

Наявність лучних стацій і агроценозів зумовлює присутність *Buteo buteo* (L.), *Alauda arvensis* (L.), *Motacilla flava* L., *Lanius collurio* L., *Saxicola torquata* (L.), *Chloris chloris* (L.), *Carduelis carduelis* (L.) і *Acanthis cannabina* (L.).

Останньою, і найменш численною, складовою орнітофауни території є птахи, життєдіяльність яких тісно пов'язана з використанням будівель, розміщених у контурі

облікового майданчика. Це, зокрема, *Apus apus* (L.), *Riparia riparia* (L.), *Delichon urbica* (L.), *Oenanthe oenanthe* (L.) та *Passer domesticus* (L.).

У межах досліджуваної території зустрічалися види птахів, які у позагніздовий період демонструють значну евритопність – *Cuculus canorus* L., *Motacilla alba* L., *Sturnus vulgaris* L., *Pica pica* (L.), *Paridae*, *Passer montanus* (L.), *Fringillidae*.

Варто згадати також кілька зимуючих видів, які використовують ділянку заплави під час зимових міграцій і кочівель. Так, у межах стації нами часто спостерігались *Pyrrhula pyrrhula* (L.), *Spinus spinus* (L.) та *Lanius excubitor* L.

Детальне вивчення режиму використання даної території, а також характеру розміщення птахів у його межах дає підстави окреслити низку факторів, які прямо або опосередковано загрожують цілісності даної екосистеми, і її орнітокомпоненту зокрема:

– *Зміна режиму землекористування.* Існує потенційна можливість передачі в оренду досліджуваної території з метою ведення рибного господарства. Оскільки на сьогодні популярними видами промислових риб є переважно фітофаги – білий амур *Stenopharyngodon idella* і товстолоб *Hypophthalmichthys molitrix*, їх заселення у водойми призведе до швидкого скорочення площ вищої водної і прибережної рослинності, що потягне за собою кардинальну зміну структури гніздової стації чапель, гусеподібних, крячків а також деяких видів горобцеподібних птахів.

– *Інтенсифікація сільськогосподарського виробництва.* Фактор знаходить свій прояв у розорюванні правого берега р. Постолова для городництва. Інтенсивні весняні сільгоспроботи спричиняють турбування птахів упродовж репродуктивного періоду.

– *Випалювання рослинності.* Даний чинник у певні періоди часу є небажаним, або небезпечним, як для стації у цілому, так і для її орнітокомпоненту зокрема, тим паче, що у даному випадку жодної очевидної мети випалювання не переслідує. Так, випалювання очерету восени зменшує трофічну цінність біотопу, оскільки синиці, повзики, в'юркові та інші птахи споживають безхребетних та їх личинок, що знаходяться у суцвіттях та стеблах рослин. Навесні випалювання є небезпечним перш за все для чапель, особливо у пору їхнього прильоту. У березні 2007 року очеретяний масив у заплаві річки було запалено у той момент, коли чаплі займали гніздові ділянки. Такі дії можуть призвести до загибелі птахів, або до зміни ними місць гніздування.

– *Рибальство.* Нижня частина акваторії заплави р. Постолова у межах досліджуваної ділянки являє собою систему ставів рибогосподарського призначення, експлуатація яких наразі припинена. Відсутність необхідного рівня контролю з боку відповідних служб зумовлює

розвиток браконьєрства – вилов риби ставними сітями та використання електролову. Встановлення сітей здійснюється зазвичай у темну пору доби з човна у безпосередній близькості від гніздової колонії чапель, що зумовлює розлякування птахів, особливо небезпечно у період насиджування ними кладок. Застосування браконьєрських знарядь лову підриває рибні запаси, які використовують рибоїдні птахи.

– *Полювання.* Дана територія використовується для полювання. Нами виявлені окремі факти порушення правил полювання, зокрема весняне полювання – у травні знайдені свіжі стріляні гільзи від мисливських набоїв 12 калібру (5 шт.). Звичайно, полювання у період гніздування птахів вкрай негативно впливає на їх гніздові поселення. Спостерігається знищення немисливських видів птахів – чапель, мартинів, хижих птахів.

– *Розширення зон відпочинку, рекреаційне навантаження.* З півдня і заходу до заплавної ділянки примикає лісовий масив, який використовується місцевими жителями для збору грибів та ягід, а також для відпочинку. У репродуктивний період це наражає на небезпеку тих птахів, які влаштовують свої гнізда на землі, а також у нижньому ярусі дерев і чагарників узлісся.

– *Випасання худоби.* Для випасання худоби використовують сухі луки північно–західної частини заплави. Випасання на прибережних ділянках, підхід худоби безпосередньо до води є небезпечним для гнізд таких видів птахів як *Gallinago gallinago* (L.) та *Limosa limosa* (L.). З іншого боку присутність худоби приваблює чималу кількість комах, головним чином двокрилих (*Diptera*) та перетинчастокрилих (*Hymenoptera*), що створює кормову базу для птахів – ентомофагів та гетерофагів. На пасовищах внаслідок виїдання та витоптування формується рослинний покрив різної висоти, утворюються невеликі фрагменти оголеного ґрунту, що є ідеальним для багатьох безхребетних. Отже регулювання строків та норм випасу може не тільки запобігти розлякуванню птахів та руйнуванню їх гнізд, але й підвищити кормність даної стації.

Беручи до уваги виявлені загрози для орнітогруповань даної території, нами були сформульовані пропозиції щодо запровадження обмежень у господарському використанні заплави р. Постолова в околицях с. Іванів. Насамперед це заборона полювання, випалювання та викошування очерету, любительської риболовлі з використанням плавзасобів у період будівництва гнізд, насиджування кладок та вигодовування пташенят (квітень - червень), збору грибів та ягід у прибережній ділянці заплави та на узліссі її західної і південної ділянок. Також необхідно заборонити заходи, спрямовані на зміну рівня води на даній акваторії та обмежити випасання худоби в прибережній смузі у період насиджування птахами кладок.